

KAMIENĄ LIETUV- TURINČIŲ ŽODŽIŲ DARYBINIAI RYŠIAI¹

ESMINIAI ŽODŽIAI: darinys; vedinys; dūrinys; darybos lizdas; naujadaras; (darybiniai) sinonimai; (darybiniai) variantai; darybos pakopos.

ĮVADAS

Lietuvos vardas, istorijos šaltiniuose ir kalbinėje tradicijoje turintis tris atmainas: su šaknimis *liet-* (lietuviškoji tradicija), *lit-* (slavų tradicija) ir *leit-* (latvių tradicija) – nuo 1009 metų (Kvedlinburgo vienuolyno analų) pradėtas minėti krikščionybei artėjant prie Lietuvos iš Vakarų (apie Lietuvos vardo kilmę, hipotezes, reikšmių kitimą ir kt. žr. Bumblauskas 2005; Zinkevičius 2010; 2010a; 2011; Patackas 2014). Lietuvių kalboje, kurioje žodžių daryba yra vienas iš dažniausių leksikos pildymo būdų ir kurioje didelę leksikos dalį sudaro ne pirminiai žodžiai, o dariniai (Urbutis 2009: 35–37, 76–80)², vartojamas ne tik vietovardis *Lietuva*, bet ir daug kitų giminiškų žodžių (*lietuvis, -ė; lietuvybė; puslietuvis, -ė; lietuviškumas; lietuviškas, -a; lietuvingi; lietuvingi; sulietuvingi* ir kt.), kurie tarpusavyje susiję įvairiais semantiniais ir darybiniais ryšiais. Lietuvių kalboje žodžiai daromi ir iš pirminių žodžių, ir iš darinių, kurie savo ruožtu gali eiti darybos pamatu kitiems (2-ojo, 3-iojo ir t. t. laipsnio) dariniams – taip kalboje susidaro darinių lizdai (šeimos) (Keinys 1999: 15–17; Urbutis 2009: 83–84; Jakaitienė 2010: 117–118). Darybos lizduose bendrašakniai dariniai gali būti susiję ne tik įvairiais darybos, bet ir variantiškumo arba sinonimijos santykiais³, nes iš to paties pamatinio žodžio dėl įvairių (daugiausia vidinių) priežasčių būna sudarytų išorine raiška besiskiriančių panašią (arba tapačią) reikšmę turinčių darinių – darybinių sinonimų (toliau – DS) ir darybinių variantų (toliau – DV). Primintina, kad DS laikytini su skirtingais darybos formantais sudaryti panašią arba tapačią reikšmę turintys dariniai (t. y. priklausantys skirtingiems darybos tipams), pvz., *prapuolimas – prapultis; išgaisėlis, -ė – išgaisa*, o DV yra

¹ Straipsnis skiriamas Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui.

² Straipsnyje remiamasi žodžių daryba, aprašyta *Lietuvių kalbos gramatikoje* (LKG 1965; 1971), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (DLKG 2005), Vinco Urbučio *Žodžių darybos teorijoje* (2009), Stasio Keinio *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryboje* (1999) ir kt.; naujas įžvalgas apie darybos būdus žr. Smetona 2005.

³ Ritos Miliūnaitės (2009: 123) teigimu, variantiškumas ir sinonimija atsiranda tada, kai žyminys (ženklas turinys) turi daugiau kaip vieną formą.

su tuo pačiu darybos formantu sudaryti dariniai, kurie skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis, pvz.: *pamiškė / pamiškys, sagė / segė, saulėlydis / saulėleidis, tarpukalnė / tarpukalnis / tarpkalnė / tarpkalnis*. (Apie DS ir DV žr. Vaskelienė 2000, 2013; apie variantiškumą, sinoniminius santykius, sinonimo sampratą, sinonimijos šaltinius ir sinonimų rūšis žr. Pikčilingis 1988: 4–47; Miliūnaitė 2009; Jakaitienė 2010: 119–131; Župerka 2012: 28–40.)

Tyrimo objektu pasirinkti kamieną *lietu-* turintys dariniai. Straipsnio⁴ tikslui – išanalizuoti kamieną *lietu-* turinčius žodžius – pasiekti keliami tokie uždaviniai: iš *Lietuvių kalbos žodyno* (LKŽ_e), *Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartotekos* (LKŽPK), *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno* (ND), *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) išrinkti kamieną *lietu-* turinčius žodžius, juos darybiškai išanalizuoti, aptarti tarp darinių susiklosčiusius sinoniminius ir variantinius santykius, aptarti kamieną *lietu-* turinčių darinių vartosenos ypatumus. Darbe taikyti darybinės analizės, substitucijos, skaičiavimo metodai.

LKŽ_e, LKŽPK, ND, DLKT iš viso rasti 102 kamieną *lietu-* turintys įvairiais darybiniais ir semantiniais ryšiais susiję dariniai: 58 daiktavardžiai, 17 būdvardžių, 20 veiksmažodžių ir 7rieveiksmiai.

1. DARINIAI IŠ VIETOVARDŽIO *LIETUVA*⁵

1.1. Galūnės vediniai (daiktavardžiai)

Su vietovardžiu *Lietuva* tiesiogiai susiję 9 dariniai, pirmiausia su galūne *-is, -ė*⁶ sudarytas daiktavardis *lietuvīs, -ė*, turintis dvi leksines reikšmes: 1 „lietuvių tautos žmogus“, 2 psn. „aukštaitis“.⁷ LKŽ_e pateikiamas ir kirčiuotą galūnės variantą *-ys* turintis vedinys

⁴ Už vertingas įžvalgas ir patarimus straipsnio autorės dėkoja slaptiesiems (-osioms) straipsnio recenzentams (-ėms).

⁵ Pirmame straipsnio skyriuje aptariami tiesiogiai su *Lietuva* susiję (1-ojo laipsnio) dariniai, antrame skyriuje pagal kalbos dalis ir darybos būdus aptariami 2-ojo laipsnio dariniai ir (nenorint pernelyg nutolti nuo pamatinių žodžių) atskiruose poskyriuose „Tolesnės darybos pakopos dariniai“ pateikiami 3-iojo ir (jei yra) 4-ojo laipsnio dariniai.

⁶ Sinchronijos požiūriu skirtina galūnė *-is, -ė* (žr. Pakerys 1994: 220), Pranas Skardžius (1996: 384) (istoriškai) šį daiktavardį laiko priesagos *-uvīs* vediniu.

⁷ Aptariamas žodis pavyzdyje retinamas, naujadarai (žodynuose ir LKŽPK nefiksuoti dariniai, rasti ND

lietuvs, -ė „lietuvių tautos žmogus“ (apie jį dar žr. Zinkevičius 2010: 43). Kaip rodo DLKT medžiaga, daiktavardis *lietuvis*, -ė (daugiausia pirmąja reikšme) vartojamas visų stilių tekstuose, įvairioje leksinėje aplinkoje, o variantas *lietuvs*, -ė dabartinėje kalboje veikiausiai retas, pvz.:⁸ 1 *Dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino* LKŽ_e; 2 *Čion žemaitis, lietuvis draugystėj dūmojo, drauge giesmes pergalės giedojo* LKŽ_e; *jo gyslomis teka lietuvio ir žydės kraujas* DLKT; *kiekvieną dieną peršamas portretas lietuvio kaip nevykėlio, kuris nieko negali, nieko nesugeba* DLKT; *Vaižgantui labai rūpėjo tas lietuvio gamtojautos podirovis* DLKT; *Aš esu lietuvs gimęs, bet kitų žodžių nemoku lietuviškai* LKŽ_e; *Ne, ką tu, grynas lietuvs, nuo Panevėžio* DLKT; *Jei ne iš Kauno – tai ne lietuvs!* DLKT.

1.2. Dūriniai (daiktavardžiai)

Lietuva yra vienas iš keleto dūrinių pamatinių žodžių. Vaižganto raštuose užfiksuotas dūrinys *lietuvenkis* (: *Lietuva, lenkas*), turintis reikšmę „Lietuvos lenkas“, dabartinėje lietuvių kalboje retas – DLKT nerasta nė vieno jo vartosenos pavyzdžio. Su vietovardžiu *Lietuva* sietini dūriniai su pirmuoju būdvardiniu dėmeniu: *jaunalietuvis*, -ė „Lietuvos tautininkų jaunimo organizacijos narys“, *didlietuvis*, -ė „Didžiosios Lietuvos lietuvis“, DLKT rasti LKŽ_e ir LKŽPK nefiksuoti DV laikytini dūriniai **mažlietuvis*, -ė ir **mažalietuvis*, -ė. Pavyzdžių su naujadarais **mažlietuvis*, -ė ir **mažalietuvis*, -ė analizė rodo, kad jie vartojami reikšme „Mažosios Lietuvos lietuvis“⁹. DLKT rasti 628 dūrinio *jaunalietuvis*, -ė vartosenos pavyzdžiai (atkreiptinas dėmesys, kad LKŽ_e nepateikta nė vieno sakinio su šiuo daiktavardžiu), 120 pavyzdžių su **mažlietuvis*, -ė, 35 su *didlietuvis*, -ė ir 3 pavyzdžiai su **mažalietuvis*, -ė, pvz.: *Beje, abi pusės, t. y. mažlietuviai ir didlietuviai, vieni kitus vertino gana kritiškai* DLKT; *pasveikinti prezidento susirinko LTS nariai, jaunalietuviai, šauliai* DLKT; *JSO vienijo visus jaunalietuvių organizacijos sporto klubus* DLKT; *Svarbiausia, kad turime gražių mažlietuvių ir didlietuvių bendradarbiavimo pavyzdžių praity* DLKT; *Vieni kalbėjo kaip didlietuviai, kiti dar nebuvo netekę gražios klaipėdiškių tarmės* LKŽ_e; *Šiaip būtų gana įdomu – kas gi tie mažalietuviai ir kodėl jie turėtų dėtis kaip tik su žemaičiais?* DLKT.

arba DLKT), žymimi žvaigždute *; žodžių reikšmės (jei nenurodyta kitaip), pateikiamos pagal LKŽ_e; naujadarų apibrėžtys iš ND, DLKT rasti, bet ND neužfiksuoti naujadarai aiškinami taip, kaip suprantama iš konteksto.

⁸ Daiktavardžių *lietuvis*, -ė ir *lietuvs*, -ė daugumas linksnių sutampa, taigi pasakyti, kuris žodis pavartotas, sunku. (Vis dėlto manoma, kad daugumas atvejų yra žodžio *lietuvis*, -ė vartosenos pavyzdžiai.) Daiktavardis *lietuvs*, -ė iliustruojamas aiškiais (vienaskaitos vardininko) vartosenos pavyzdžiais (DLKT jų rasta 17).

⁹ Šie dariniai gali būti sudaryti pagal analogiją su dūriniu *didlietuvis*, -ė (dūriniai *didlietuvis*, -ė, **mažlietuvis*, -ė / **mažalietuvis*, -ė neretai būna vartojami tame pačiame sakinyje).

1.3. Priešdėlinis daiktavardis

LKŽPK pateiktas priešdėlio *pa-* vedinys *palietuovys* (*Tada Seinai ir Palietuovys*¹⁰ atsikėlė į *Lietuvą* LKŽPK), kaip įprasta šio priešdėlio vediniams, žymi vietą, esančią palei pamatiniu žodžiu įvardytą daiktą (žr. LKG 1965: 424). DLKT nerasta pavyzdžių su daiktavardžiu *palietuovys*, bet apskritai sakinių, kuriuose *palietuovys* veikiausiai vartojamas „vietos palei *Lietuvą*“ reikšme, esama, pvz.: *rodo XVII a. vidurio latviams palietuovyje tą žodį buvus mažai įprastą* (Urbutis 1997: 267)¹¹.

1.4. Priesaginis būdvardis

Lietuvių kalboje būdvardžiai su *daria* priesaga *-inis*, *-ė* iš tikrinių daiktavardžių (miestų arba kitokių vietų pavadinimų, pavardžių) daromi palyginti nedažnai (žr. Kniūkšta 1976: 9; dar žr. Ambrazas 2011: 71–74). Toks yra iš daiktavardžio *Lietuva* su priesaga *-inis*, *-ė* sudarytas būdvardis *lietuvinis*, *-ė* (1 „iš Lietuvos“ *Ar lietuvinis tabokas?* LKŽ_e, 2 „padarytas, vartojamas Lietuvoje“ *Anie lietuviniais svarais svera* LKŽ_e). Jis priklauso išskiriamiesiems (rūšiniams) būdvardžiams ir turi darybinę reikšmę „[e]santis, gyvenantis, laikomas pamatiniu žodžiu pasakytoje vietoje, kilęs, gautas iš tos vietos“ (žr. DLKG 2005: 211). Dabartinėje lietuvių kalboje šis būdvardis dažniausiai vartojamas kaip sudėtinių pavadinimų dėmuo, pvz.: *bandyti auginti retuosius arba jau išnykusius mūsų krašto augalus: vandeninį riešutą – agarą, vandeninę lobeliją, <...>, lietuvinę monažolę* DLKT; *Žydi augalai, išgyvenę ledynmečius, floros unikumai, įrašyti į Lietuvos Raudonąją knygą: lietuvinės naktiziedės, dantažolės* DLKT.

¹⁰ Kartotekos pavyzdyje šis žodis parašytas iš didžiosios raidės (tikėtina, kad suvokiamas kaip vietovardis).

¹¹ Dar pgl. *J. Endzelynas tuo kiek abejojo, tačiau toks žodis XVII a. vid. palietuovyje buvo mažai įprastas, todėl gal iš tiesų galėjo būti perimtas iš gretimų lietuvių šnektų* (Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė, <http://etimologija.baltexus.lt/?w=d%C5%ABsia> (žiūrėta 2018 08 08)).

2. ANTROJO (TREČIOJO, KETVIRTOJO) LAIPSNIO DARINIAI

2.1. Dariniai iš *lietuvis*, *-ė*

Daiktavardis *lietuvis*, *-ė* yra darybinio lizdo, į kurį iš viso įeina 88 įvairių pakopų dariniai¹², centras. Šis daiktavardis¹³ yra 35 darinių pamatinis žodis (arba vienas iš jų): 26 daiktavardžių (16 vedinių ir 10 dūrinių), 4 būdvardžių ir 5 veiksmažodžių, kurie eina darybos pamatu kitiems (tolesnės darybos pakopos) dariniams.

2.1.1. Priesaginiai daiktavardžiai. Darybos opozicijos santykiu su daiktavardžiu *lietuvis* yra susiję trylika priesagų vedinių: *lietuvybė*; *lietuovystė*; *lietuwaitis*, *-ė*; *lietuviukas*, *-ė*; *lietuovukė*; *lietuovikė*; *lietuviuja*; *lietuovynas*; *lietuvininkas*, *-ė*; *lietuovninkas*, *-ė*; *lietuovinykas*, *-ė*; *lietuovnykas*, *-ė*; *lietuovninkis*, *-ė*.

Darių priesagų *-ybė* ir *-ystė* (Ambrazas 2002: 8–18; DLKG 2005: 101–102) vediniai *lietuvybė* (1 „lietuviškumas“, 2 „lietuviškas žodis ar lietuviška kalbos forma ne lietuvių kalboje“)¹⁴ ir *lietuovystė* („lietuviškumas“) leksine reikšme „lietuviškumas“ sudaro DS porą: skirtingų darybos tipų vediniai priklauso vardažodžių abstraktų (arba ypatybių pavadinimų) darybos kategorijai, remiasi tuo pačiu pamatiniu žodžiu ir sudaryti su skirtingais darybos formantais. Abstraktų reikšmę turintys bendrašakniai dariniai pasižymi didelėmis substitucijos galimybėmis – žodžių junginiuose ar sakiniuose gali būti sukeisti vietomis iš esmės nepakeisdami konteksto prasmės, pvz.: *Lietuovybę ilgesniam laikui, ypač Klaipėdos krašte, išlaikė tik didelis įgimtas lietuvių atsparumas* LKŽ_e; *išlaikytume lietuovybę ir dvoasinę pusiausvyrą* DLKT; *Taigi, matai, jie tenai apie <...> lietuovystę kalba, nuo lenkų skiriasi* DLKT (plg. *išlaikyti lietuovybę – išlaikyti lietuovystę, kalba apie lietuovystę – kalba apie lietuovybę ir pan.*)¹⁵.

Su deminutyvams būdingomis priesagomis *-aitis*, *-ė*; *-ukas*, *-ė*; *-ikė* iš daiktavardžio *lietuvis* išvesti vediniai *lietuwaitis*, *-ė*; *lietuviukas*, *-ė*; *lietuovukė*; *lietuovikė*. LKŽ_e pateiktas daiktavardis *lietuwaitis*, *-ė* („jaunas lietuvis ar lietuviė“), į LKŽ_e neįtraukti, bet LKŽPK

¹² Darybinį lizdą išplėstų paprastai į žodynus nededami deminutyvai (žodynuose fiksuojami tik tie, kurie yra įgiję specialesnes reikšmes).

¹³ Kai kuriais atvejais gal ir *lietuovys*, *-ė*.

¹⁴ ND nurodoma, kad *lietuovybė* yra įgijęs naują (konkretesnę) reikšmę – „lietuviški rašto ženklai (su diakritikais)“: *Atvirojo kodo programoms – lietuovybė* ND.

¹⁵ DLKT iš viso rasti 1605 daiktavardžio *lietuovybė* ir tik 28 vedinio *lietuovystė* vartosenos pavyzdžiai, bet nepatikrinus, kuria (abstrakto ar konkrečia) reikšme pavartotas daiktavardis *lietuovybė*, apie realų DS vartojimo dažnumą pasakyti sunku.

užfiksuoti vediniai *lietuviukas*, *-ė*¹⁶, jo variantas *lietuvukė* („lietuvaite“ LKŽPK) ir priesagos *-ikė*¹⁷ vedinys *lietuvikė* (pavartotas greta *žemaitikė*) turi specialesnes reikšmes¹⁸. Sakinių su bendrašakniais vediniais *lietuvaitis*, *-ė*; *lietuviukas*, *-ė* / *lietuvukė*, *lietuvikė* analizė rodo, kad jie vartojami įvairioje leksinėje aplinkoje – vienais atvejais ryškesnis kilmės, kitais – jaunumo ar malonumo semantinis komponentas, pvz.: *Joja joja lietuvaičiai, neša neša vainikaitį, vainiką rūtų* LKŽ_e; *Jaunos, gražios lietuvaitės savo žmogaus rusui niekad neįduos* DLKT; *Lietuvaitis pasielgė labai neatsakingai* DLKT; *Palesos mokykloje mokėsi net 120 lietuviukų* LKŽPK; *Ir išvežiodavo lietuviukus po šalis plačiausias, dažnai net rusų kalbos nemokančius* DLKT; *Buvome tik keturi lietuviukai, visi lankėme Pirmąją berniukų, dabar – Jėzuitų gimnaziją* DLKT. Kartais šių DS laikytinų vedinių substitucija galima be didesnių apribojimų (plg. *išvežiodavo lietuviukus – išvežiodavo lietuvaičius; buvome keturi lietuviukai – buvome keturi lietuvaičiai; jaunos lietuvaitės – jaunos lietuviukės / lietuvikės* ir pan.). Vis dėlto skirtųjų esama – neretai *lietuvaitis*, *-ė* vartojamas tiesiog kalbant apie lietuvių kilmės asmenį, o *lietuviukas*, *-ė* – apie lietuvių vaiką, kai kurie dariniai (*lietuvaitis*, *-ė*; *lietuvikė*) kartais vartojami su menkinamąja konotacija, skiriasi ir darinių vartojimo dažnumas: DLKT rasti 1785 daiktavardžio *lietuvaitis*, *-ė* ir 188 *lietuviukas*, *-ė* vartosenos pavyzdžiai, o sakinių su *lietuvikė* ir *lietuvukė* tekstyne nerasta.

Iš daiktavardžio *lietuois*, *-ė* su priesaga *-ija* sudarytas daiktavardis *lietuvija*, turintis reikšmę „lietuvių visuma“¹⁹, priklauso kuopinių pavadinimų darybos kategorijai – tai įvairių asmenų mažesnio ar didesnio masto visumą žymintys daiktavardžiai (Keinys 1999: 51; DLKG 2005: 43–144), pvz.: *Atkreipiu dėmesį į jauną želiančią lietuviją – broliukus, sesutes* LKŽ_e; *Tikras „paskutinių pagonių“ ženklas lietuvijoje – tai jos karštas pamaldumas* DLKT²⁰.

Vietų pavadinimų darybos kategorijos vediniu laikytinas LKŽ_e nepateiktas, bet LKŽPK užfiksuotas priesagos *-ynas* vedinys *lietuovynas* („vieta, kur dauguma lietuvių

¹⁶ Pasakytina, kad LKŽPK neteisingai nurodytas kortelėje užrašytas darinys: LKŽPK pateiktas *lietuvnikas*, o turėtų būti *lietuviukas*, nes toks žodis pavartotas kortelėje užrašytame pavyzdyje, toks yra ir šaltinyje – Zigmo Zinkevičiaus (1993: 208) veikale.

¹⁷ Priesaga *-ikė* dari žemaičių ir kai kuriose gretimose aukštaičių tarmėse (žr. LKG 1965: 278–279).

¹⁸ Kai kada dariniai gali būti suprantami kaip „lietuvio (-ių) vaikas (sūnus, dukra)“, t. y. šiek tiek priartėja prie vaikų pavadinimų pagal jų tėvus (žr. LKG 1965: 414).

¹⁹ ND nurodoma nauja *lietuvija* reikšmė „vietinės kilmės Lietuvos gyventojai“, pvz.: *Ir kas tada gelbės nuo šito išnykimo musulmonybės, milžiniškos imigracijos į Lietuvą akivaizdoje, kol dar tauta turės teisę lietuviją rinkti?* ND.

²⁰ DLKT rasta 16 daiktavardžio *lietuvija* vartosenos pavyzdžių.

gyvena“)²¹, pvz.: *Į Ežerę dabar lietuviai važiuon gyventi, greit ten būs vien lietuovyns, latviškai nebsusišnekėsi LKŽPK; Bostono lietuovyne taipgi nemažai teko padirbėti DLKT*²².

Tapačią (-ias) reikšmę (-es) turi LKŽ_e pateikti vediniai *lietuvininkas, -ė* (1 „lietuvius (ppr. Rytprūsių lietuvis)“, 2 „žmogus, lietuvis, kuriam ypačiai lietuvių reikalai rūpi“), *lietuvininkas, -ė* („žr. lietuvininkas“), *lietuvininkis, -ė* („žr. lietuvininkas 1“), prie jų šliejasi ir į LKŽ_e neįtraukti, bet LKŽPK užfiksuoti Sauliaus Ambrazo (2002: 119) ir Zigmo Zinkevičiaus (2010: 44) veikaluose minimi vediniai *lietuvininkas, -ė; lietuvininkas, -ė*. Tapačią (-ias) reikšmę (-es) turintys bendrašakniai vediniai *lietuvininkas, -ė / lietuvininkas, -ė / lietuvininkas, -ė / lietuvininkas, -ė / lietuvininkis, -ė* susiję variantiškumo santykiais²³. Iš šių DV dabartinėje lietuvių kalboje dažniausiai vartojamas asmens pavadinimas *lietuvininkas, -ė* – DLKT rasti 1135 jo vartosenos pavyzdžiai (plg. *lietuvininkas, -ė* 190 pavyzdžių, *lietuvininkas, -ė* 2, *lietuvininkas, -ė* 1, pavyzdžių su *lietuvininkis* tekstyne nerasta).

Tolesnės darybos pakopos dariniai. 3-iojo laipsnio vediniais laikytini daiktavardžiai *lietuvininkystė, lietuvininkaitė, lietuvininkaitė, puslietuvininkis, -ė* ir **lietuvininkas, -ė*. Priesagos *-ystė* abstraktas *lietuvininkystė* (žr. „lietuvinystė“) papildo aptartą DS sinonimų *lietuvinystė – lietuvinystė* eilę, o su priesaga *-aitė* sudaryti DV *lietuvininkaitė* ir *lietuvininkaitė* („lietuvinaitė“) pratęsia minėtą DS *lietuvinaitė – lietuvinaitė / lietuvinaitė – lietuvinaitė* eilę (*Lietuvininkaitėi ilgu tarp brolelių LKŽ_e*). Daiktavardis *lietuvininkas, -ė* yra ir lietuvių kalboje reto dūrinio *puslietuvininkis, -ė* (žr. „puslietuvis“) antrojo dėmens pamatas – dūrinio pirmasis dėmuo remiasi prieveiksniu *pusiau* (plg. LKG 1965: 460–461).

ND pateiktas naujadaras **lietuvininkas, -ė* („lietuvininkės (lietuvininkumo) propaguotojas, palaikytojas“) remiasi abstraktu *lietuvininkas: Panašu, kad lietuvininkai lietuvininkai labai tingi (ar nemoka) kooperuotis... ND*.

Pasakytina, kad šie tolesnės darybos pakopos dariniai priklauso pasyviajai leksikai – LKŽ_e nepateikta sakinių su žodžiais *lietuvininkystė* ir *puslietuvininkis*, DLKT taip pat nerasta nė vieno darinio vartosenos pavyzdžio.

²¹ LKŽPK pateiktas ir vedinys *lietuvininkas* („mistinė būtybė“), bet jo sąsaja su *Lietuva* ar *lietuvis* neaiški (tai galėtų būti ir skolinys iš la. *lietuvinus* „slogutis“).

²² DLKT rasti 2 vedinio *lietuvininkas* vartosenos pavyzdžiai.

²³ LKG (1965: 340, 360, 413) tiek asmenų pagal jų kilimo bei gyvenamąją vietą, tiek vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybos kategorijose tos pačios priesagos variantais laikomi *-ininkas, -ė / -(n)ininkas, -ė* ir *-inykas, -ė / -(n)ininkas, -ė*, bet tarpusavyje jie pateikiami kaip skirtingi darybos tipai. Kaip vienos priesagos variantai *-ininkas, -ė* ir *-(n)ininkas, -ė* nurodyti Antano Pakerio (1994: 47) *Akcentologijoje*. Saulius Ambrazas (2002: 118–123) *-inykas, -ė; -ininkas, -ė* ir *-inykas, -ė* laiko tos pačios priesagos variantais. Ten pat (Ambrazas 2002: 125) teigiama, kad „[p]riesaga „-ininkas turi labai retą paradigmą variantą *-ininkis*“.

2.1.2. Priešdėliniai daiktavardžiai. Iš daiktavardžio *lietuis*, *-ė* su priešdėliais sudaryti trys vediniai: priešdėlio *pro-* vedinys *prolietuviai*, turintis leksinę reikšmę „senieji lietuviai“, žymi ankstesnės kartos ar daug seniau gyvenusį asmenį (Keinys 1999: 66; plg. DLKG 2005: 149). Labai panašią reikšmę turi ir priešdėlio *pra-* vedinys *pralietuviai* „senųjų laikų lietuviai, lietuvių pirmtakai“. Taigi vediniai *prolietuviai* ir *pralietuviai* laikytini DS: jie turi panašią leksinę ir tokią pat darybinę reikšmę²⁴, jų kaita iš esmės galima žodžių junginiuose ar sakiniuose, pvz., *Ilguosius pralietuvių akūtinių galūnių balsius bei uo, ie sutrumpino visos tarmės LKŽ_e; Nekirčiuojamus pralietuvių trumpuosius balsius galūnėse abi šnektos buvo numetusios DLKT* (plg. *ilgieji / nekirčiuojami trumpieji prolietuvių balsiai*). Pasakytina, kad žodynuose pateikta pavyzdžių tik su vediniu *pralietuviai*, DLKT taip pat rasti 8 šio vedinio vartosenos pavyzdžiai, o sakinių su *prolietuviai* nepateikta nei LKŽ_e, nei LKŽPK, jų nerasta ir DLKT, taigi jo vartoseną, matyt, reta.

Iš daiktavardžio *lietuis*, *-ė* su priešdėliu *ne-* padarytas asmens pavadinimas *nelietuis*, *-ė*, turintis leksinę reikšmę „ne lietuvių tautybės žmogus“ (*Lietuvoje gyvena ir nelietuvių LKŽ_e; Veronikos vardą lygiai taip pat išstartų ir nelietuis DLKT*²⁵), žymi ne tik pamatiniu žodžiu reiškiamo dalyko priešybę, bet ir suformuoja antonimijos principu naują sąvoką, pvz.: *nederlius, negarbė, nelaimė, nelaisvė* ir kt. (daugiau žr. Paulauskienė 1983: 95–96).

Tolesnės darybos pakopos dariniai. Priešdėlinis daiktavardis *pralietuis*, *-ė* eina darybos pamatu 3-ios pakopos dariniui – priesagos *-iškas*, *-a* būdvardžiui *pralietuviškas*, *-a*, turinčiam reikšmę „būdingas pralietuviams“ (*Aukštaičių tarmėje pralietuviški garsai (ypač balsiai) išliko mažiau pakitę, negu žemaičių LKŽ_e*), o LKŽ_e pateiktasrieveiksmis *pralietuviškai* yra 4-ojo laipsnio darinys (*Lietuva→lietuis→ pralietuis→ pralietuviškas→ pralietuviškai*)²⁶.

2.1.3. Dūriniai. Daiktavardis *lietuis*, *-ė* yra dešimties dūrinių (*naujalietuis*, *-ė*; *senlietuviai*; *skerslietuis*, *-ė*; *baltlietuis*, *-ė*; *puslietuis*, *-ė*; *lietuolatioi*, **anglalietuis*, *-ė*; **afrolietuis*, *-ė*; *lietuviakalbis*, *-ė*; *lietuvėdis*, *-ė*) vienas iš pamatinių žodžių. Dūriniai

²⁴ Nors su *pra-* dažniau sudaromi vietą žymintys vediniai, bet esama ir kitokios reikšmės vedinių (žr. LKG 1965: 434; DLKG 2005: 149).

²⁵ DLKT rasti 322 įvairūs daiktavardžio *nelietuis*, *-ė* vartosenos pavyzdžiai.

²⁶ LKŽ_e nepateikta sakinių surieveiksmiu *pralietuviškai*, DLKT taip pat nerasta darinių *pralietuviškas* ir *pralietuviškai* vartosenos pavyzdžių.

naujalietuvis, *-ė*; *anglalietuvis*, *-ė*; *lietuviakalbis*, *-ė* turi jungiamąjį balsį *-(i)a-*, kiti sudaryti be jungiamojo *balsio*. Trijų (determinatyvinių) dūrinių pirmasis sandas remiasi būdvardžiu: *naujalietuvis* (: *naujas*, *lietuvis*) „naujų laikų, naujų požiūrių lietuvis“²⁷, *senlietuvi* (: *senas*, *lietuvi*) „senieji lietuviai“, *skerslietuvis* (: *skersas*, *lietuvis*) „nutautęs lietuvis“. Žodynuose nefiksuotas, bet LKŽPK pateiktas darinys *baltlietuvis*, *-ė* veikiausiai sudarytas iš būdvardžio *baltas* ir daiktavardžio *lietuvis*²⁸. Dūrinio *puslietuvis*, *-ė* („netikras, nutautėjęs lietuvis“) pirmasis dėmuo remiasirieveiksniu *pusiau*.

Dūriniai *puslietuvis*, *-ė* ir *skerslietuvis*, *-ė* laikytini DS (jų sinonimas yra ir minėtas iš asmens pavadinimo *lietuviniškas*, *-ė* išvestas darinys *puslietuviniškas*, *-ė*), pvz.: *Puslenkia*, *skerslietuvi* lyg *susitarę visa daro, kad tik Lietuva nebūtų Lietuva* LKŽ_e, *lenkės sūnus – mūsiškai puslenkis (antraip apvertus – puslietuvis!)* DLKT, plg. *puslenkia*, *puslietuvi* *visa daro, antraip apvertus – skerslietuvis*. Vis dėlto šie artimos semantikos DS skiriasi stilistiškai – *puslietuvis*, *-ė* yra stilistiškai neutralus žodis, o *skerslietuvis*, *-ė* LKŽ_e turi menkinamo žodžio žymą, taigi dūrinys *skerslietuvis*, *-ė* iš esmės visais atvejais galėtų būti pakeistas daiktavardžiu *puslietuvis*, *-ė*, bet atvirkštinė kaita ne visada galima. DLKT rasta dūrinių *naujalietuvis*, *-ė*; *senlietuvis*, *-ė* ir *puslietuvis*, *-ė* vartosenos pavyzdžių²⁹, pvz.: *Naujalietuvių [carinė] rusų administracija ėmė itin terorizuoti* LKŽ_e; *mokesčių nemokantys naujalietuvi* yra *menkesni valstybės priešai negu mokesčius renkanti valdžia* DLKT; *Naujalietuviams, kaip Mažeikių Zitai, teatro nereikia* DLKT; *Senlietuvių religijos esmė – gamtos daiktų, jos jėgų ir reiškinių dievinimas bei garbinimas* LKŽ_e; *vienas nuolatinių senlietuvių tikybos išpažinėjų ritualų – apeiginis alaus arba midaus gėrimas* DLKT.

Kopuliatyviu (LKG 1965: 441–442; DLKG 2005: 151) dūriniu laikytinas iš daiktavardžių *lietuvis*, *-ė* ir *latvis*, *-ė* be jungiamojo balsio sudarytas daugiskaitos forma vartojamas daiktavardis *lietuolatviai* „lietuviai ir latviai“: *Gyventa kitąkart čia, kur šiandien lietuolatviai gyvena* LKŽ_e – DLKT sakinių su šiuo dūriniu nerasta, veikiausiai tai retos vartosenos žodis.

ND pateikti du naujadarai: **anglalietuvis*, *-ė* („Anglijoje (Didžiojoje Britanijoje) gyvenantis ir (arba) maišyta anglų ir lietuvių kalba kalbantis lietuvis“) ir hibridas

²⁷ Šis dūrinys dabartinėje lietuvių kalboje yra įgijęs ir kitą reikšmę: ND duomenyne jis aiškinamas kaip „naujai (Lietuvoje atkūrus Nepriklausomybę) iškilęs turtuolis“, pvz.: *Visuomenė piktinasi – tai jie, naujalietuvi*, *pristatė neskoningų namų, panašių į pilis...* ND.

²⁸ LKŽPK nenurodyta *baltlietuvis*, *-ė* reikšmė ir nepateikta nė vieno jo vartosenos pavyzdžio, todėl apie jį sunku ką nors tiksliau pasakyti.

²⁹ Tekstyne rasti 28 *naujalietuvis*, *-ė* vartosenos pavyzdžiai (paprastai vartojamiam nauja, ND pateikta, reikšme), 7 pavyzdžiai su *senlietuvis*, *-ė*; 3 su *puslietuvis*, *-ė*; darinių *baltlietuvis*, *-ė* ir *skerslietuvis*, *-ė* vartosenos pavyzdžių tekstyne nerasta.

**afrolietuvis*, -ė („nebaltaodis Lietuvos gyventojas, kurio kilmės šaknys Afrikoje“³⁰). Naujadarų vartojimas sakiniuose, pvz.: <...> *tai gal galima būtų*³¹ *su koku anglalietuviu forumiečiu susitarti* <...> ND; *komplimentai nepakeitė afrolietuve save vadinančios Kristinos Obiang nuomonės* ND; *Ir ketvirta – tas vaikas afrolietuvio* DLKT³².

Daiktavardžiu *lietuvio*, -ė ir veiksmažodžiu *kalbėti* remiasi BŽa ir ND pateiktas dūrinys *lietuviakalbis*, -ė („tas, kuriam lietuvių kalba gimtoji, arba įprastai ja kalbantis“ ND), o į žodynus neįtrauktas, bet LKŽPK užfiksuotas daiktavardiškai pavartotas dūrinys *lietuvėdis*, -ė veikiausiai remiasi daiktavardžiu *lietuvio*, -ė ir veiksmažodžio *ėsti* kuria nors reikšme³³, pvz.: *Būkim ne tik lietuviakalbiai, o tikri lietuviai širdimi ir protu* BŽa; *Tarsi tos šeimos, tie būreliai lietuviakalbių būtų slaptos teroristų grupuotės...* ND; *tai buvęs lietuvių tarpusavio karas (lietuviakalbių su slaviakalbiais)* DLKT; *Biauriausias lietuvėdis... čia yra kalbama apie žinomą žmogų, ne tiek lietuvėdį, kiek didžiausią valdžios tarną* LKŽPK; <...> *vėliau pasireiškusio lietuvėdžiu...* G³⁴.

Tolesnės darybos pakopos dariniai. Tolesnėje darybos pakopoje iš dūrinių sudaryti šeši 3-iojo laipsnio dariniai (būdvardžiai): *lietuvalatviškas*, -a; *lietuvalatviškas*, -a; *senlietuviškas*, -a; *senlietuviškas*, -a; DLKT rasti **naujalietuvinis*, -ė; **naujalietuviškas*, -a. Su priesaga -iškas, -a sudarytas naujadaras **naujalietuviškas*, -a* (: *naujalietuvio*, -ė) veikiausiai turi reikšmę „būdingas naujalietuviams, toks kaip naujalietuvių“. DV poras sudaro *lietuvalatviškas*, -a („kuris lietuvių ir latvių“) ir *lietuvalatviškas*, -a („žr. lietuvalatviškas“), taip pat tokią pat leksinę reikšmę („būdingas senlietuviams“) turintys vediniai *senlietuviškas*, -a ir *senlietuviškas*, -a³⁵, pvz.: *Lietuvalatviška šaka šiandien išneša*

³⁰ ND pateikta ir daugiau analogiškos sandaros žodžių, pvz., *afrobrazilas*, -ė; *afrokaribas*, -ė; *afrokaribietis*, -ė; *afrošvedas*, -ė; dar plg. DLKŽ, BŽa pateiktą *afroamerikietis*, -ė.

³¹ Kalba ištaisyta (ND pateiktas originalus – su klaidomis parašytas – sakinys).

³² Tai vienintelis DLKT rastas naujadaras *afrolietuvio* vartosenos pavyzdys, bet paieškų sistema *Google* jų galima rasti daugiau, pvz., šį žodį yra pavartojusi Dalia Teišerskytė: *Be to, kaip tada pavadinti, pavyzdžiui, Lietuvoje gyvenantį juodaodį? Afrolietuvio? Tikriausiai taip* (D. Teišerskytė dėl girtu juodaodžio prarado žadėtą kultūros ministrės postą. *Respublika*. Prieiga internete: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/lietuvos_politika/dteiserskyte_del_girto_juodaodzio_prarado_zadeta_kulturos_ministres_posta/.print.1 (žiūrėta 2018 08 14).

³³ Pvz., *ėsti* 9 „jaudinti, kankinti, graužti“, 11 „barti, rieti, persekioti“ LKŽ_e (nežinant žodžio *lietuvėdis*, -ė reikšmės ir neturint bent kiek daugiau vartosenos pavyzdžių, ką nors tiksliai teigti sunku).

³⁴ DLKT rasti 2 pavyzdžiai, kur dūrinys *lietuviakalbis* vartojamas daiktavardiškai. DLKT nerasta pavyzdžių su dūriniu *lietuvėdis*, -ė, bet *Google* tokių pavyzdžių rasta, pvz., jis pavartotas 1953 m. Čikagoje leistame dienraštyje *Draugas*, mėnesiniame kultūros žurnale *Aidas* (Prieiga internete: http://www.draugas.org/archive/1953_reg/1953-07-18-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf;file:///C:/Users/HP/Documents/KONFERENCIJOS,%20PRANE%20A0IMAI,%20STRAIPSNIAI,%20KVIETIMAI/LIETUV/Aidai.eu%20Ap%20BEvalga.htm (žiūrėta 2018 m. liepos–rugpjūčio mėn.).

³⁵ Jungiamąjį balsį turintis dūrinys *senlietuvi*, -ė nepateiktas nei LKŽ_e, nei LKŽPK, taigi laikytinas

bemaž kuone 4 milijonus galvų LKŽ_e; *Smagen-es vel smāgen-ys (Tilžē, Kvēdarna), kaip parodo latvių smadzens, tepaina iš lietuvylatviškos prokalbės K. Būg. LKŽ_e; Senlietuviškos dorovės normos mūsų sodžiuje išliko iki paskutinių dienų LKŽ_e; Du senlietuvišku vietų vardu K. Būg. LKŽ_e. DLKT rasti keturi naujadaro naujalietuviškas, -a vartosenos pavyzdžiai (sakinių su dariniais *senlietuviškas / senalietuviškas, lietuolatviškas / lietuvylatviškas* nerasta), pvz.: *Regis, ne be pagrindo visuomenėje plačiai kalbama apie bendrus senosios nomenklatūros ir naujalietuviško elito interesus bei darbą ranka rankon* DLKT. Su priesaga -inis, -ė sudarytas naujadaras *naujalietuvinis, -ė* (: *naujalietuvis*) veikiausiai vartojamas kaip daiktavardžio kilmininko (*naujalietuvių*) sinonimas: *Naujalietuvinių drebutinių medūzų negali net pačiupinėti* DLKT³⁶.*

4-ojo laipsnio dariniu laikytinas DLKT rastas naujadaras **naujalietuviškai* (: **naujalietuviškas*): *konkursas baigsis „naujalietuviškai“ – kai laimi vienas, o projektuoja visai kitas* DLKT.

Daiktavardžiu *lietuvis, -ė* remiasi keturi būdvardžiai: *lietuviškas, -a; *lietuviakalbis, -ė; lietuvedis, -ė* ir *priešlietuviškas, -a*.

2.1.4. Priesaginis būdvardis. Su priesaga *-iškas, -a* sudarytas daugiareikšmis vedinys *lietuviškas, -a*³⁷ priklauso panašios bei būdingos ypatybės būdvardžiams. „Būdingiausia *-iškas, -a* priesagos daiktavardinių būdvardžių darybinė reikšmė „panašus į pamatiniu žodžiu pasakytą daiktą“ (DLKG 2005: 207; apie priesagos *-iškas, -a* kilmę, reikšmes, vartoseną dar žr. Ambrazas 2011: 82–86). DLKT duomenys rodo, kad būdvardis *lietuviškas, -a* dabartinėje lietuvių kalboje vartojamas labai dažnai visų stilių tekstuose; šiuo

potenciniu pamatiniu žodžiu (žr. Urbutis 2009: 241). Toks dūrinio variantas galėjo būti kur nors vartojamas ir galėjo tapti darybos pamatu tolesnės darybos vediniui *senalietuviškas, -ė*, kita vertus, balsis galėjo atsirasti darybos procese net ir darant iš *senlietuvis, -ė*. Atkreiptinas dėmesys, kad prie įterptus balsius turinčių darinių *lietuvylatviškas, -a* ir minėto *senalietuviškas, -a* LKŽ_e pateikta tik po vieną Kazimiero Būgos užrašytą pavyzdį.

³⁶ DLKT rastas tik vienas šio naujadaro vartosenos pavyzdys.

³⁷ DLKŽ nurodyta viena būdvardžio *lietuviškas, -a* reikšmė „lietuviams būdingas“, LKŽ_e pateiktos 7 šio žodžio reikšmės: 1 „kaip lietuvių, panašus į lietuvių; lietuviams įprastu būdu darytas, gamintas“ (*Žiūrėk, ir čia (ne Lietuvoje) esama lietuviškų sūrių (visai panašių į Lietuvos, į lietuvių sūrius, tokių, kokių ypačiai Lietuvoje randi)*), 2 „lietuviams būdingas“ (*Tas jo pasielgimas buvo visai lietuviškas*), „pasižymintis lietuviškumu“ (*Ak, kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės, kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo*), 3 „kuris lietuvių kilmės“ (*Ar gali vokitis ką nors duoti lietuviškam žmogui*), „iš lietuvių sudarytas“ (*Lietuviškas (lietuvių) vaiskas atėjo*), 4 „Lietuvoje vartojamas“ (*Lietuviški skatikai, muštiniai*), 5 „lietuvių gyvenamas, jiems priklausantis“ (*Niekad aš nemačiau iš taip arti lietuviškos žemės, kaimo, jo žmonių*), 6 „lietuvių“ (pasenusi reikšmė, apie kalbą) (*Lietuviška kalba*), „lietuvių kalba“ (*Jaunieji į lietuvišką verčia tą kalbą, o mes po senu papratimu*), „lietuvių kalba parašytas“ (*Eina per žemę lietuviškos knygos*), „lietuvių kalbai priklausantis“ (*Kriokti yra tiktai lietuviškas garsažodis*), „būdingas lietuvių kalbai“ (*Išraiška gali būti lietuviška ar nelietuviška, žiūrint į tai, ar ji atsako lietuvių kalbos dvasiai, ar ne*), 7 psn. „aukštaitiškas“ (*Nebuvo kunigų, mokačių lietuviškos arba žemaitiškos kalbos*).

būdvardžiu paprastai apibūdinami įvairios semantikos daiktavardžiai (dažniausiai reiškiantys konkrečius daiktus, bet kartais ir abstraktus), pvz., *lietuviškas, -a (-i, -os) atvirukas, baldai, gaujos, giesmynas, filmas, kalendorius, knyga, laida, litai, miuziklas, mokykla, moneta, pagraudenimai, pašto ženklas, pokalbiai, poteriai, pavadinimai, pavardės, romanas, raštai, serialas, teatras, terminai, universitetas, žodžiai* ir kt.³⁸

Tolesnės darybos pakopos dariniai. Būdvardis *lietuviškas, -a* eina darybos pamatu aštuoniems 3-iojo laipsnio dariniams: daiktavardžiui *lietuviškumas* (1), būdvardžiams *lietuviškinis, -ė; puslietuviškas, -a; prolietuviškas, -a* (2); veiksmažodžiams *lietuviškauti, lietuviškinti, lietuviškuoti* (3),rieveiksmiui *lietuviškai* (4).

1) Iš būdvardžio *lietuviškas, -a* 2, 5 ir 6 reikšmių su pačia dariąja vardažodžių abstraktų darybos kategorijos priesaga *-umas* sudarytas daiktavardis *lietuviškumas* (1 *Neapsakomas lietuviškumas žmogaus* LKŽ^ė, 2 *Apylinkės lietuviškumą gerai paliudija vietovardžiai* LKŽ^ė, 3 *Negali būti kalbos apie jo (žodžio grabas) lietuviškumą* LKŽ^ė) išlaiko kategorinę darybinę reikšmę. Šis abstraktas dabartinėje lietuvių kalboje gana dažnas – DLKT rastas 721 jo vartosenos pavyzdys, pvz.: *Dukrai lietuviškumą skiepiju meile, o ne prievarta* DLKT; *Vis tiek tas lietuviškumas yra susietas su tam tikromis tradicijomis* DLKT.

LKŽPK ir DLKT rasti du į žodynus neįtraukti tolimesnės darybos pakopos (4-ojo laipsnio) dariniai – abstraktai *antilietuviškumas* (: *antilietuviškas / lietuviškumas*) ir naujadaras **prolietuviškumas* (: *prolietuviškas, -a / lietuviškumas*) – laikytini dariniais su nenusistovėjusia darybos pakopų tvarka³⁹ (priesagos *-umas* arba nelietuviškos kilmės priešdėlių *anti-, pro-* vediniais), pvz.: *Antilietuviškumas klestėjo* LKŽPK; *Todėl antilietuviškumo nuosėdos žmonių sąmonėje lieka* DLKT; *negali nesistebėti jos prolietuviškumu* DLKT⁴⁰.

2) Vediniu *lietuviškas, -a* remiasi tolesnės darybos pakopos (3-iojo laipsnio) dariniai – bū d v a r d ž i a i *lietuviškinis, -ė; puslietuviškas, -a; prolietuviškas, -a*. LKG (1965: 572) nurodoma, kad paprastai priesagos *-inis, -ė* būdvardžiai sudaromi iš neišvestinių žodžių, Prano Kniūkštos (1976: 280) teigimu, priesagos *-inis, -ė* būdvardžiai nedaromi iš būdvardžių, turinčių priesagas *-iškas, -a* ir *-ingas, -a*; taigi LKŽ^ė pateiktas dabartinėje lietuvių kalboje

³⁸ DLKT rasta daug (39561) žodžio *lietuviškas, -a* vartosenos pavyzdžių, bet dalis iš jų (mot. g. vnsk. naud.) sutampa surieveiksniu *lietuviškai*.

³⁹ Straipsnyje vartojamas V. Urbučio (2009: 110–111) terminas.

⁴⁰ DLKT rasta 12 darinio *antilietuviškumas* ir 1 darinio **prolietuviškumas* vartosenos pavyzdys.

retas⁴¹ vedinys *lietuviškiniis*, -ė („lietuvių kalba parašytas, sukurtas“ *Jau visas lietuviškines giesmes ažmiršom* LKŽ_e) šiai darybos tendencijai nepaklūsta.

Dūrinio *puslietuviškas*, -a („negrynas lietuviškas“) pirmuoju dėmeniu einantisrieveiksmis *pusiau* susilpnina antruoju dėmeniu (būdvardžiu *lietuviškas*, -a) reiškiamą ypatybę (žr. LKG 1965: 600). Būdvardžio *puslietuviškas*, -a vartosenos pavyzdžio LKŽ_e nėra, bet vienas pavyzdys rastas DLKT: *Toli pavyzdžių ieškoti nereikia – pakanka pasklaidyti šiandienos puslietuvišką periodiką* DLKT.

Skolintą priešdėlį *pro-*, reiškiantį veikimą kieno nors naudai, pvz., *profašistinis*, -ė; *provokiškas*, -a (žr. Keinys 1999: 80; TŽŽ 2003: 602), turi vedinys *prolietuviškas*, -a („lietuviams palankus, draugiškas“). LKŽ_e nepateikta pavyzdžių su būdvardžiu *prolietuviškas*, -a (į DLKŽ, BŽa jis neįtrauktas), bet DLKT rasti 46 šio vedinio vartosenos pavyzdžiai, pvz.: *Cz. Miloszą stebina jo giminaičio O. Miloszo veikla ir prolietuviškos nuostatos* DLKT; *Man priekaištaujama, jog esu pernelyg prolietuviškas. Atsakau: „Geriau prolietuviškas negu prorusiškas“* DLKT.

Būdvardžiais *prolietuviškas*, -a ir *puslietuviškas*, -a remiasi LKŽ_e fiksuoti 4-ojo laipsnio dariniai –rieveiksmiai *prolietuviškai*, *puslietuviškai*⁴². Žodyne nepateikta pavyzdžių su šiaisrieveiksmiais, o DLKT rastas vienasrieveiksmio *prolietuviškai* vartosenos pavyzdys: *Kuo daugiau bus istorikų bei politikų lietuvių, nusiteikusių provokiškai, o vokiečių – prolietuviškai, tuo geresni bus kontaktai ir tarpusavio supratimas* DLKT.

3) Būdvardis *lietuviškas*, -a eina darybos pamatu *v e i k s m a ž o d ž i a m s lietuviškinti, lietuviškuoti, lietuviškauti*. Priesagos -inti vedinys *lietuviškinti* („daryti lietuvišką“ *Sudėję į krūvą [vertimus], taisysime, dailinsime, lietuviškinsime* LKŽ_e) pagal darybinę reikšmę ir darinio santykį su pamatiniu žodžiu turi padaromąją reikšmę („daryti tai ar tokį, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“) – šios kategorijos dariniai dar vadinami padaromaisiais, arba sekventyviniais (žr. DLKG 2005: 387–388).

Su priesagomis -auti ir -uoti sudaryti veiksmožodžiai *lietuviškauti* („kalbėti lietuvių bendrine kalba“) ir *lietuviškuoti* („kalbėti lietuvių bendrine kalba“) laikytini DS – tapačios semantikos vediniai turi atitikimo reikšmę („atlikti funkcijas to, dirbti tuo, elgtis taip, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“). Pasakytina, kad priesagos -auti tipas labai produktyvus, o priesagos -uoti tipo vedinių lietuvių bendrinėje kalboje daug mažiau ir jie turi tarminį

⁴¹ DLKT nerasta nė vieno jo vartosenos pavyzdžio.

⁴² Šisrieveiksmis iš esmės galėtų remtis ir dviem žodžiais *pusiau, lietuviškai*, bet apierieveiksmių dūrybą kalbotyros darbuose nekalbama.

atspalvį (žr. DLKG 2005: 391–392). Šių bendrašaknių vedinių kaita žodžių junginiuose ir sakiniuose iš esmės galima, pvz.: *Ko tu vis lietuviškai – kalbėk dzūkiškai* LKŽ_e; *Jaunesni jau lietuviškuoja, o senesni dar dzūkiškai šneka* LKŽ_e (plg. *ko tu lietuviškujai, jaunesni lietuviškujai* ir pan.). LKŽ_e pateiktas veiksmažodis *apsilietuviškuoti* („aplietuviėti“⁴³ *Jų vaikai apsi-lietuviškujasi, nes jų motinos lietuviškė* LKŽ_e) yra tolesnės darybos pakopos produktas – 4-ojo laipsnio darinys (*Lietuva* → *lietuvis* → *lietuviškas* → *lietuviškuoti* → *apsilietuviškuoti*). Veiksmažodžiai *lietuviškinti*, *lietuviškauti*, *lietuviškuoti* ir *apsilietuviškuoti* veikiausiai yra dabartinės lietuvių kalbos leksikos periferijoje – DLKT nerasta jų vartosenos pavyzdžių.

4) Iš būdvardžio *lietuviškas*, *-a* su pačia dariaja priesaga *-ai* sudarytas *prieveiksmis lietuviškai* turi reikšmę „lietuvių kalba, jos priemonėmis“: *Sakyk man lietuviškai* LKŽ_e; *Atsirado pradinių mokyklų ir gimnazija, kur žydų vaikai mokėsi lietuviškai* DLKT. *Prieveiksmis lietuviškai* darybos opozicijos santykiu susijęs su 4-ojo laipsnio dariniais – priešdėlio *ne-* vediniu *nelietuviškai* (*Mūsų šeimoje buvo labai griežtai – jei kalbėdavai nelietuviškai, kartais gaudavai net diržo* DLKT) ir LKŽPK užfiksuotu vediniu *palietuviškai* (*Mus mokino palietuviškai* LKŽPK)⁴⁴. Dabartinėje lietuvių kalboje *prieveiksmiai lietuviškai, nelietuviškai, palietuviškai* vartojami nevienodai dažnai: DLKT iš viso rasta 6012 *lietuviškai* vartosenos pavyzdžių⁴⁵, 45 *prieveiksmio nelietuviškai* vartosenos pavyzdžiai, o pavyzdžių su *prieveiksmiu palietuviškai* nerasta.⁴⁶

2.1.5. Dūriniai (būdvardžiai). Dariniai *lietuviakalbis*, *-ė* ir *lietuviškas*, *-ė* vartojami ir daiktavardiškai (žr. 2.1.3. Dūriniai), ir būdvardiškai. ND pateiktas naujadaras **lietuviakalbis*, *-ė* („kuris pateiktas lietuvių kalba“ ND) remiasi daiktavardžiu *lietuvis*, *-ė* ir veiksmažodžiu *kalbėti*. DLKT iš viso rasta 13 dūrinio **lietuviakalbis*, *-ė* vartosenos pavyzdžių. Jų analizė parodė, kad *lietuviakalbis*, *-ė* dabartinėje lietuvių kalboje dažniau vartojamas kaip būdvardis (plg. 11 būdvardiškos vartosenos pavyzdžių ir 2 daiktavardiškos vartosenos pavyzdžiai), pvz.: *Didžiausią poveikį Lietuvos visuomenės nuostatoms daro lietuviakalbė*

⁴³ Remiantis reikšmių apibrėžtimis, *apsilietuviškuoti* ir *lietuviškauti* laikytini sinonimais.

⁴⁴ Neatmestina, kad *palietuviškai* yra mišriosios darybos *prieveiksmis* (plg. *padieniui, pranakčiui* ir kt., žr. Keinys 1999: 102).

⁴⁵ Visi pavyzdžiai netikrinti; tikėtina, kad *prieveiksmio vartosenos pavyzdžių* yra šiek tiek mažiau, nes *lietuviškai* yra ne tik *prieveiksmis*, bet ir būdvardžio *lietuviškas*, *-a* mot. g. vnsk. naudininko forma.

⁴⁶ Minėtinas ir į žodynus neįtrauktas, bet LKŽPK užfiksuotas hibridinis *prieveiksmis palietuvišku* (žr. „palietuviški“). Jis aiškinamas bendrašakniu žodžiu, kuris nei LKŽPK, nei LKŽ_e neužfiksuotas. Šio pagal slavų kalbų modelį sudaryto *prieveiksmio vartosenos pavyzdžių* DLKT nerasta, o papildymų kartotekoje pateiktas vienas vartosenos pavyzdys: *Visi juoksis tadū, kap mes ūtarysim palietuvišku, any pabielarusku, o mes palietuvišku* LKŽPK (atkreiptinas dėmesys, kad *palietuvišku* pavartotas greta analogiškos darybos *prieveiksmio pabielarusku*).

žiniasklaida ND; *Julijos tėvas, kaip urėdas, buvo tarpininkas tarp lenkakalbio pono ir lietuviakalbių baudžiauninkų* DLKT; *Lietuviai istorijoje arba greta lenkų gyvenantys lietuviakalbiai gyventojai daugumai lenkų tampa atsilikimo simboliu* DLKT. Lietuvių kalbos periferijai priklauso į žodynus neįtrauktas, bet LKŽPK užfiksuotas darinys *lietuvėdis, -ė*: *Iš pradžios lietuvėdžiai astrofizikai sakydavo...* LKŽPK. (Dūrinio *lietuvėdis, -ė* būdvardiškos vartosenos pavyzdžių DLKT nerasta.)

2.1.6. Mišriosios darybos būdvardis. Lietuvių kalboje šiek tiek būdvardžių daroma kartu pridėdant priešdėlį ir priesagą (neretai *prieš-* ir *-inis, -ė*, pvz., *prieššventinis, -ė; priešgaisrinis, -ė*) arba, be sudūrimo, dar pridėdant priesagą. „Gajesnis yra priešdėlių–priesagų darybos būdas“ (Keinys 1999: 82). LKŽ_e pateiktas darinys *priešlietuviškas, -a*, turintis reikšmę „priešiškas lietuviams“, iš esmės galėtų sudaryti darybos opoziciją ir su daiktavardžiu *lietuvis, -ė* ir su būdvardžiu *lietuviškas, -a*: pirmuoju atveju jis yra mišriosios darybos rezultatas – priešdėlio *prieš-* ir priesagos *-iškas, -a* vedinys, o antruoju – priešdėlio *prieš-* vedinys. Siejimas su daiktavardžiu *lietuvis, -ė* semantiškai atrodo labiau pamatuotas. Keletas būdvardžio *priešlietuviškas, -a* vartosenos pavyzdžių: *Reikalauja sustabdyti priešlietuvišką spaudą* LKŽ_e; *Didžiulę mano knygyno sieną aplipdė priešlietuviško turinio plakatais* DLKT⁴⁷.

2.1.7. Priesaginiai veiksmažodžiai. Iš daiktavardžio *lietuvis, -ė* su priesagomis išvesti veiksmažodžiai *lietuovinti, lietuvėti, lietuviuoti, lietuovuoti* ir *lietuvauti*.

Priesagos *-inti* vedinys *lietuovinti* („daryti lietuviu, lietuvišką“) turi padaromąją reikšmę („daryti tai ar tokį, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“, žr. DLKG 2005: 387), priesagos *-ėti* vedinys *lietuvėti* („darytis lietuviu, įgauti lietuviškų savybių, bruožų“) turi reikšmę „darytis, virsti tuo, kas pasakyta pamatiniu daiktavardžiu“ (žr. DLKG 2005: 390). Individualias reikšmes turi priesagų *-(i)uoti* ir *-auti* vediniai *lietuvauti* (1 „bendrine lietuvių kalba kalbėti“, 2 „laikyti save lietuviu, lietuviškai kalbėti“), DV *lietuviuoti* („kalbėti kuria nors kalba su lietuvišku akcentu, pagal lietuvių kalbai būdingą sintaksę ir pan.“) ir *lietuovuoti* („lietuviškai, lietuvišku akcentu kalbėti“ LKŽPK). Ne visi veiksmažodžiai dabartinėje lietuvių kalboje vienodai dažnai vartojami: DLKT rasta 90 pavyzdžių su veiksmažodžiu *lietuovinti* (*Jis patarė lietuovinti pavadinimus tik tų elementų, kuriuos būtina supopuliarinti, t. y. padaryti žinomus*

⁴⁷ DLKT rastas vienas šio būdvardžio vartosenos pavyzdys, o interneto paieškos sistema *Google* jų rasta daugiau, pvz.: *priešlietuviška bažnyčios politika tęsiama toliau* G; *Priešzydiški ir priešlietuviški pogromai Vilniuje* G (žiūrėta 2018 08 17).

plačiosioms žmonių masėms LKŽ_e; Visi šaukė, rėkė apie reikalą lietuvinėti mūsų teatro meną DLKT), 16 pavyzdžių su lietuvinėti (Kurortas labai lietuvinėja LKŽ_e; Vilnius pradėjo lietuvinėti greitesniu ir ryškesniu tempu DLKT), pavyzdžių su veiksmažodžiais lietuvinėti ir lietuvinėti / lietuvinuoti DLKT nerasta, bet jų pateikta LKŽ_e ir LKŽPK: Jaunesni lietuvinėja, ne dziūkiškai šneka LKŽ_e; Ji <..> jau nebelietuvinuoja daugiau LKŽPK; Apie 1883 <...> klierikai buvo aiškiai pasiskirstę į lenkuojančius ir lietuvinuojančius LKŽPK.

Tolesnės darybos pakopos dariniai. Vediniai iš veiksmažodžio *lietuvinėti*. Šis veiksmažodis eina darybos pamatu aštuoniems (dviem priesagų ir šešioms priešdėlių) vediniams: *lietuvinimas; lietuvinotojas, -a; aplietuvinėti; atlietuvinėti; sulietuvinėti; *įlietuvinėti; *išlietuvinėti; *nulietuvinėti*.

Priesagų vediniai *lietuvinimas (Jablonskis nebuvo šalininkas griežto, beatodairiško visų terminų lietuvinimo LKŽ_e)* ir *lietuvinotojas, -a* („kas lietuvinėja“ *Ko nori savo rašybos projektu pasiekti tas mūsų rašybos lietuvinotojas? LKŽ_e)* priklauso dariems veiksmažodžių abstraktų ir veikėjų bei veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybos kategorijų tipams (Ambrazas 1993: 21–26, 112–117; DLKG 2005: 94–95, 104–105).

Priešdėliai *ap-*, *at-*, *su-* modifikuoja pamatinio veiksmažodžio *lietuvinėti* reikšmę. Rezultatinę veiksmo baigties reikšmę (žr. Paulauskienė 1994: 275–276) turi priešdėlio *su-* vedinys *sulietuvinėti* („padaryti lietuviu, lietuviškai“ *Sulietuvinėjo ir sulatino kitas savos ir svetimos giminės tautes LKŽ_e)*, su priešdėliu *ap-* sudarytas veiksmažodis *aplietuvinėti* („padaryti kiek lietuviškai“ *Tokiu būdu įsmuko į lietuvių liežuvį daugumas svetimų žodžių, kurie apsilietuvinę insiplėtė ir į arčiausius Lietuvos kraštus LKŽ_e)* turi mažią reikšmę („atlikti menkesnę, silpnesnę veiksmą už tą, kuris pasakytas pamatiniu žodžiu“, žr. DLKG 2005: 405), priešdėlio *at-* vedinys *atlietuvinėti* („padaryti vėl lietuviškai“ *Pavardę atlietuvinėti LKŽ_e)* reiškia, kad atliekant pagrindinio veiksmažodžio veiksmą grįžtama į anksčiau buvusią padėtį (LKG 1971: 275). ND ir DLKT rasti į žodynus neįtraukti priešdėlių *į-*, *iš-* ir *nu-* vediniai **įlietuvinėti, *išlietuvinėti* ir **nulietuvinėti*. Remiantis ND pateiktomis apibrėžtimis, naujadarai **įlietuvinėti* („suteikti lietuviškumo ypatybių; įdiegti lietuvių kalboje“) ir **išlietuvinėti* („panaikinti lietuviškumo žymes“) laikytini antonimais, priešdėlio *nu-* vedinys **nulietuvinėti* veikiausiai reiškia, kad kurį laiką vykstant pamatiniu žodžiu pasakytam veiksmui kas nors suprastinama (žr. LKG 1971: 279). Dariniai iš veiksmažodžio *lietuvinėti* dabartinėje lietuvių kalboje nevienodai dažnai vartojami: DLKT rasti 239 *sulietuvinėti*, 84 *lietuvinimas*, 38 *atlietuvinėti*, 26 *aplietuvinėti*, 4 **nulietuvinėti*, 2 *lietuvinotojas, -a* vartosenos pavyzdžiai, o

pavyzdžių su **įlietuvinti* ir **išlietuvinti* tekstyne nerasta, pvz.: *vardus labai greit išmokom sulietuovinti pagal vietinę tarmę* DLKT; *Šio lietuvinimo iniciatorius buvo Vireliūnas* DLKT; *LMS valdyba svarstė valdiškų mokyklų lietuvinimo reikalus* DLKT; *lietuvių pavardės ir vardai buvo atlietuvinami* DLKT; *Visi šie terminai yra šiek tiek aplietuovinti* DLKT; *įsigalios šiuo metu užkulisiuose brandinamas sumanymas „nulietuovinti“ lietuvių akademikus, skatinant juos rašyti tik angliškai...* DLKT; *Nacių nulietuovintos Lietuvos komisariato scenarijus* DLKT; *galės pasinaudoti ir kitos programinės įrangos lietuovintojų grupės* DLKT; *Du D. Grybauskaitės įlietuovinti mulkia nesupranta net to?* ND; *Asmenvardžius reikia išlietuovinti, nes kitaip užsienyje kas nors turės sunkumų juos perskaityti* ND.

Savo ruožtu vediniai *atlietuovinti*, *aplietuovinti*, *sulietuovinti*, **išlietuovinti*, **nulietuovinti* yra tolesnės darybos pakopos (4-ojo laipsnio) darinių darybos pamatas – LKŽ_e pateikto abstrakto *atlietuvinimas* ir ND užfiksuotų bei rastų DLKT naujadarų **aplietuvinimas*; **sulietuvinimas*; **atlietuovintojas, -a*; **sulietuovintojas, -a*; **išlietuvinimas* („lietuviškumo žymių panaikinimas“ ND), **nulietuvinimas*. Taigi susidaro tokios darybos grandinės:

Lietuva → *lietuvis* → *lietuovinti* → *aplietuovinti* → **aplietuvinimas*;

Lietuva → *lietuvis* → *lietuovinti* → *atlietuovinti* → *atlietuvinimas*, **atlietuovintojas, -a*;

Lietuva → *lietuvis* → *lietuovinti* → *sulietuovinti* → **sulietuvinimas*, **sulietuovintojas, -a*;

Lietuva → *lietuvis* → *lietuovinti* → **išlietuovinti* → **išlietuvinimas**;

Lietuva → *lietuvis* → *lietuovinti* → **nulietuovinti* → **nulietuvinimas*.

Keletas DLKT rastų darinių vartosenos pavyzdžių⁴⁸: *Lenkijos lietuviai mano, kad jų vardų ir pavardžių sulietuvinimas nėra svarbiausia šios tautinės mažumos problema* DLKT; *Knygos autoriai vartoja „atitautinimo“ arba „atlietuvinimo“ sąvoką* DLKT; *Anuomet dar nebuvo visai nusistovėjęs tas vadinamųjų tarptautinių žodžių aplietuvinimo ir rašymo būdas* DLKT; *Sulietuovintojų autorystę gavo Antano Macijausko-Adatos Užburtas kunigas* DLKT; *Stepono Batoro universiteto valdytojas-atlietuovintojas* DLKT; *liuteronai Lietuvoje nešė sidabro deglę per nulietuvinimo tamsumas* DLKT; *Nejaugi, iš tiesų, Lietuvos išlietuvinimo politika taip išplovė smegenis?* ND.

Vediniai iš veiksmažodžio *lietuovėti*. Šis veiksmažodis yra penkių darinių pamatinis žodis: priesagos vedinio *lietuovėjimas* ir keturių priešdėlių (*aplietuovėti*, *atlietuovėti*, *nulietuovėti*, *sulietuovėti*) vedinių. Veiksmažodžio abstraktu (priesagos *-imas* vediniu)

⁴⁸ DLKT rasta 38 **sulietuvinimas*, 35 *atlietuvinimas*, 2 **aplietuvinimas*, po 1 **atlietuovintojas*, **sulietuovintojas*, **nulietuvinimas* vartosenos pavyzdį, su naujadaru **išlietuvinimas* pavyzdžių nerasta.

lietuėjimas daiktiškai įvardijamas veiksmas (*Baltų genčių lietuėjimas* BŽa). Su priešdėliu *nu-* sudarytas veiksmažodis *nulietuėti* („netekti lietuviškų savybių, nutausti“) turi netekimo reikšmę⁴⁹. Minėtas priešdėlių *ap-*, *at-* ir *su-* suteikiamas reikšmes turi veiksmažodžiai *aplietuėti* („pasidaryti kiek lietuviškam“), *atlietuėti* („pasidaryti vėl lietuviu“) ir *sulietuėti* („pasidaryti lietuviu, įsigyti lietuviškų savybių“).

Veiksmažodžiai *atlietuėti* ir *sulietuėti* eina darybos pamatu LKŽ_e pateiktam abstraktui *atlietuėjimas* ir į žodynus neįtrauktam DLKT rastam abstraktui **sulietuėjimas* (taigi darybos opozicijos santykis susiklosto tarp gretimų narių tokiose darybos grandinėse:

Lietuva → *lietuvis* → *lietuėti* → *atlietuėti* → *atlietuėjimas*;

Lietuva → *lietuvis* → *lietuėti* → *sulietuėti* → **sulietuėjimas*.

Iš bendrašaknių darinių, besiremiančių veiksmažodžiu *lietuėti*, grupės dažniausiai vartojamas veiksmažodis *sulietuėti*⁵⁰, pvz.: *Tada sulietuėjo vaikai, kai pradėjo eiti į mokyklą* LKŽ_e; *Kai kurie lenkai, rusai bei vokiečiai sulietuėjo* DLKT; *dabar jiems iškyla realus lietuėjimo pavojus* DLKT; *komjaunimo aktyvistų rankomis šis lietuėjimo židyns buvo griauamas* DLKT; *Gečius pajuto savyje tą galią, kuri skatino jį atlietuėti* LKŽ_e; *Petkevičiai, Landsbergiai buvo smulkūs atlietuėję žemaičių bajorai* DLKT; *Mes žinome iš tų laikų ir vėliau nemaža tokių atlietuėjimo proceso pavyzdžių* LKŽ_e; *čia taip pat galima išvelgti ir kitokių „lėtesnio atlietuėjimo“ priežasčių* DLKT; *Šis Frankfurto „sulietuėjimo“ etapas prasidėjo berods prieš kokius gerus trejus metus* DLKT; *Lietuvos rytai nuosekliai nulietuėjo, viduje krašto sėkmingai lietuviškąją liaudį lenkino dvarai ir vienuolynai* LKŽ_e; *Ši lytis [žodžio] labiausiai aplietuėjusi* LKŽ_e.

Vediniai iš veiksmažodžio *lietuviuoti*. Šiuo žodžiu remiasi du vediniai: priesagos *-imas* veiksmažodžio abstraktas *lietuviavimas* ir su priešdėliu *j-* sudarytas intensyvumo reikšmę turintis veiksmažodis *įsilietuviuoti*⁵¹ („lietuvių kalbai, lietuviškumui įsigalėti“ *Tokiose vietose, kaip Griškabūdyje, Keturovalakiuose ir kitose taip įsilietuviavusiose ..., dvasiškieji giesti ... lenkiškai* LKŽ_e). Pasakytina, kad veiksmažodis *įsilietuviuoti*, kaip būdinga šios darybos grupės vediniams (žr. DLKG 2005: 405), be priešdėlio yra gavęs ir sangrąžos afiksą.

⁴⁹ Apie veiksmažodžių su *nu-* vartoseną, normiškumą žr. Alvydo Umbraso (2016) publikacijoje.

⁵⁰ DLKT rasti 44 *sulietuėti*, po 7 *lietuėjimas* ir *atlietuėti* vartosenos pavyzdžius, po vieną pavyzdį su abstraktais *atlietuėjimas*, **sulietuėjimas*, pavyzdžių su veiksmažodžiais *nulietuėti* ir *aplietuėti* nerasta (veikiausiai jų vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje reta).

⁵¹ Abu dariniai yra lietuvių leksikos periferijoje – DLKT nerasta nė vieno jų vartosenos pavyzdžio.

2.2. Dariniai iš *jaunalietuvis, -ė; mažalietuvis, -ė; didlietuvis*

Dūriniais *jaunalietuvis, -ė* ir *mažalietuvis, -ė* remiasi DLKT rasti naujadarai (2-ojo laipsnio dariniai) **jaunalietuvaitis, -ė; *jaunalietuviukas, -ė; *jaunalietuviškas, -a; *mažalietuviškas, -a*.

DS laikytini priesagų *-aitis* ir *-ukas* vediniai **jaunalietuvaitis* ir **jaunalietuviukas*, kurie veikiausiai vartojami reikšme „jaunalietuvių organizacijai priklausantys jauni žmonės“, pvz.: *Kalbu ne apie jaunalietuviukų, elelesininkų ar megztaberečių iniciatyvas ir ne apie interpeliacijas bei referendumus DLKT; kieno aukštų kabinetų slenksčius liokajišškai mina tie rudabarzdžiai revoliucionieriai, tie rūstūs jaunalietuvičiai juokingais dučių veideliais DLKT*⁵². Šie bendrašakniai vediniai gali būti sukeisti vietomis iš esmės nepakeičiant konteksto prasmės (plg. *jaunalietuvičių iniciatyvos, jaunalietuviukai dučių veideliais*).

Su priesaga *-iškas, -a* sudaryti naujadarai **jaunalietuviškas, -a* (: *jaunalietuvis*) ir **mažalietuviškas, -a* (: **mažalietuvis*) veikiausiai turi reikšmes „būdingas jaunalietuviams, toks kaip jaunalietuvių“, „būdingas Mažosios Lietuvos lietuviams“. DLKT rasti 2 **jaunalietuviškas, -a* ir 1 **mažalietuviškas, -a* vartosenos pavyzdžiai: *tų žmonių požiūris į etniškumą nėra nukreiptas prieš kitas tautas, ne etnocentristinis, todėl negali būti tapatinamas su „jaunalietuviškuoju“ DLKT; o Mažoji Lietuva, į valstybingumą nepretendavusi, tam tikra prasme buvo lietuviškesnė už Didžiąją su savo realia nors nepaskelbta mažalietuviška kultūrine autonomija DLKT*.

Tolesnės darybos pakopos dariniai. DLKT rastas potenciniu pamatiniu žodžiu besiremiantis naujadaras **didlietuviškumas* laikytinas 3-iojo laipsnio dariniu:

Lietuva → *didlietuvis* → [**didlietuviškas*] → **didlietuviškumas*: *kaip vokietis laikau savo pareigą prieš didlietuviškumą kovoti DLKT*.

⁵² DLKT rasta tik po vieną naujadarų vartosenos pavyzdį.

IŠVADOS

1. Straipsnyje aptarti 102 kamieną *lietu-* turintys dariniai: iš vietovardžio *Lietuva* išvesti 9 dariniai, iš *lietuvis*, *-ė* – 35 dariniai, kurie savo ruožtu eina darybos pamatu kitiems (tolimesnių darybos pakopų) dariniams. Darybos lizde daugiausia keliapakopių darinių: 9 dariniai yra pirmojo laipsnio, 39 antrojo laipsnio, 36 trečiojo ir 18 ketvirtojo laipsnio. Pagal kalbos dalis vyrauja (58) daiktavardžiai: 34 priesagų vediniai (59 proc. visų daiktavardžių), 16 dūrinių (28 proc.), 4 priešdėlių vediniai (7 proc.), 2 galūnių vediniai (3 proc.) ir 2 dariniai (3 proc.) su nenusistovėjusia darybos pakopų tvarka.

2. DLKT duomenys rodo, kad vieni dariniai yra lietuvių aktyviosios leksikos dalis, yra įprasti ir vartojami gana dažnai (*lietuvis*, *-ė*; *lietuwaitis*, *-ė*; *lietuvybė*; *lietuviškumas*; *lietuviškas*, *-a*; *lietuviškai*), bet esama ir tokių, kurie žinomi iš raštų arba, atvirksčiai, atsiradę naujai, ir dabartinėje lietuvių kalboje vartojami nedažnai (DLKT nerasta 28 darinių vartosenos pavyzdžių).

3. Lietuvių kalboje ne tik vartojami lietuvių kalboje įsitvirtinę, į žodynus įtraukti dariniai, bet ir atsiranda naujadarų: ND ir DLKT rasti 25 žodynuose neužfiksuoti dariniai (arba darinių variantai) (*lietuvybininkas*; *sulietuėjimas*; *afrolietuvis*, *-ė*; *jaunalietuviškas*, *-a* ir kt.). Visų naujadarų (paprastai jie priklauso dariems tipams) reikšmės nesunkiai suvokiamos iš konteksto – daugiausia tai kategorinę darybinę reikšmę išlaikantys dariniai (abstraktai, asmenų pavadinimai, priešdėliniai veiksmažodžiai, *-iškas*, *-a* būdvardžiai).

4. ND duomenys rodo, kad kamieną *lietu-* turintys dariniai kartais įgyja naujų, žodynuose nefiksuotų reikšmių – ND rasti 3 tokie dariniai: *lietuvybė*, *lietuviija* ir *naujalietuvis*, *-ė*.

5. Kai kurie dariniai, nerasti žodynuose, galėtų būti į juos įtraukti: LKŽ_e galėtų būti fiksuojamas *mažalietuvis*, *-ė*, o į BŽa vertėtų įtraukti būdvardį *lietuviakalbis*, *-ė*.

6. Kai kurie *lietu-* kamieną turintys dariniai susiję variantiškumo arba sinonimijos santykiu: iš viso sudarytos ir aptartos 7 DV ir 6 DS eilės. DV eilių nariai skiriasi jungiamuoju balsiu arba turi skirtingus tos pačios priesagos variantus (*lietuuoti* / *lietuoti*, *mažlietuvis*, *-ė* / *mažalietuvis*, *-ė*). Kartais sinonimiškai santykiauja ir skirtingo laipsnio dariniai (aptarti trys tokie atvejai). Kai kurių sinonimų eilių nariai pasižymi dideliu sinonimiškumo laipsniu ir substitucijos galimybėmis (*lietuvybė* – *lietuovystė*, *prolietuviiai* – *pralietuviiai*), bet dažniau net ir artimos semantikos dariniai turi stilistinių skirtubių (*puslietuvis*, *-ė* – *puslietuininkis*, *-ė* –

menk. *skerslietuvis*, *-ė*) ir (arba) skiriasi darinių vartojimo dažnumas (pvz., *lietuvaitis*, *-ė* – *lietuviukas*, *-ė* / *lietuovukė* – *lietuvikė*).

ŠALTINIAI

- BŽa – *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* antraštynas. Prieiga internete: <http://bkz.lki.lt/antrastynas/?pg=c> (žiūrėta 2018 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/> (žiūrėta 2018 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- DLKŽ 2012 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis> (žiūrėta 2018 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20, elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://www.lkz.lt/> (žiūrėta 2018 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- LKŽEPK 2015– *Skaitmeninė Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/antra-kartoteka> (žiūrėta 2018 m. liepos–rugpjūčio mėn.).
- ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Sudarytoja R. Miliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://naujazodziai.lki.lt/> (žiūrėta 2018 m. liepos–rugpjūčio mėn.).

LITERATŪRA

- Ambrazas S. 1993: *Daiktavardžių darybos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ambrazas S. 2002: *Daiktavardžių darybos raida 2*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ambrazas S. 2011: *Būdvardžių darybos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bumblauskas A. 2005: *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius: R. Paknio leidykla.
- DLKG 2005 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Jakaitienė E. 2010: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Keinys S. 1999: *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Kniūkšta P. 1976: *Priesagos -inis būdvardžiai. Daryba, reikšmės, gramatiniai sinonimai*, Vilnius: Mokslas.
- LKG 1965, 1971 – *Lietuvių kalbos gramatika* 1, 2, Vilnius: Mintis.
- Miliūnaitė R. 2009: *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Pakerys A. 1994: *Akcentologija* 1, Kaunas: Šviesa.
- Patackas A. 2014: *Litua*, Vilnius: Versmė.
- Paulauskienė A. 1983: *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*, Kaunas: Šviesa.
- Paulauskienė A. 1994: *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Pikčilingis J. 1988: *Sinonimika. Kalbos figūros*, Kaunas: Šviesa.
- Skardžius P. 1996: *Rinktiniai raštai 1, Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Smetona A. 2005: Pagrindinių darybos būdų skyrimo klausimu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 83–85.
- TŽŽ 2003 – *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera.
- Umbrasas A. 2016: Nuo *nuriebalinimo* iki *nuprasminimo*: teikybą ir vartoseną. – *Terminologija* 23, 120–160.
- Urbutis V. 2009: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Urbutis V. 1997: Trevor G. Fennell, *Fürecker's dictionary: the first manuscript*. – *Baltistica* 32 (2), 264–269.
- Vaskelienė J. 2000: *Darybiniai sinonimai*, Šiauliai: K. J. Vasiliausko įm.
- Vaskelienė J. 2013: Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai. – *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika* 5 (1), 206–214.
- Zinkevičius Z. 1993: *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius Z. 2010: *Lietuvos vardas. Kilmė ir formų daryba*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Zinkevičius Z. 2010a, *Šventasis Brunonas ir Lietuva. Lietuvos vardo paminėjimo istorijos šaltiniuose tūkstantmečiui*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

- Zinkevičius Z. 2011: *Lietuvos senosios valstybės 40 svarbiausių mįslių. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija kalbotyros požiūriu*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Župerka K. 2012: *Stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Gauta 2018 11 18

Priimta 2018 12 17

DERIVATIONAL RELATIONS OF WORDS WITH THE STEM *LIETUV-*

Summary

The Lithuanian language, where derivation is one of the most common sources of new words and the major part of the vocabulary are derivatives, uses not only the place name *Lietuva*, but there are other related words that have different semantic and derivational relations. The object of the present article, dedicated to the centenary of the restoration of the Lithuanian state, is the derivatives with the stem *lietu-* found in *Dictionary of the Lithuanian Language* (LKŽ^ė), *supplement files of Dictionary of the Lithuanian Language* (LKŽPK), *Data Directory of Neologisms* (ND), and *Corpus of the Current Lithuanian Language* (DLKT). The analysis of 102 derivatives with the stem *lietu-* (58 nouns, 17 adjectives, 20 verbs, 7 adverbs), the relations between them, and their usage particularities allowed to draw the following conclusions:

1. 9 words were derived from the place name *Lietuva*, 35 words were derived from *lietuvis*, which in turn were the basis for other derivatives of the further stages. The family mostly consists of derivatives of several stages: 1st degree derivatives (9), 2nd degree derivatives (39), 3rd (36) and 4th (18) degree derivatives. According to the part of speech the nouns are dominant: 34 suffix derivatives, 16 compounds, 4 prefix derivatives, 2 inflexional derivatives, and 2 derivatives of not settled system of derivation stages.

2. The data of *Corpus of the Current Lithuanian Language* (DLKT) revealed that some derivatives are part of the Lithuanian active vocabulary, are common and are quite frequently used, while others belong to the periphery of the vocabulary as they are known only from writings or are newly created (the usage examples of 28 derivatives were not found in the corpus).

3. The Lithuanian language not only uses derivatives incorporated in dictionaries but allows creating neologisms as well: 25 derivatives not incorporated in dictionaries were found in *Data Directory of Neologisms* and *Corpus of the Current Lithuanian Language* (DLKT). The meanings of all neologisms are easily understood from the context. Some derivatives incorporated in dictionaries have acquired new meanings.

4. Some new derivatives could be incorporated in dictionaries: *Dictionary of the Lithuanian Language* (LKŽ^e) could include the compound *mažalietuvis*, *-ė*, and the adjective *lietuviakalbis*, *-ė* could be included in *Dictionary of the Standard Lithuanian Language*.

5. Some derivatives with the stem *lietu-* are related in terms of variation or synonymy: in total, 7 rows of derivational variants and 6 rows of derivational synonyms were formed and discussed. Sometimes the derivatives of different derivation degree are synonymous. The members of some rows of synonyms have a high degree of synonymity and substitution possibilities, but more often even semantically close derivatives have stylistic differences and / or the use frequency of derivatives varies.

KEYWORDS: derivative; compound; word family; neologism; (derivational) synonyms; (derivational) variants; derivation stages.

JOLANTA VASKELIENĖ
REGINA VILČINSKIENĖ
Šiaulių universitetas,
Povilo Višinskio g. 38,
LT-76352, Šiauliai
jolanta.vaskeliene@su.lt
egina8@gmail.com